

امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان های مردم نهاد در دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری

زهرا عباسی^{۱*}

احمد منتظری^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۰۱ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۰۱/۱۵

چکیده

پیشرفت جوامع انسانی در عصر حاضر، زمینه ساز بروز چالش های جدی زیست محیطی شده است. این مسائل نیازمند مشارکت فعال و گسترده تری از سوی شهروندان و سازمان های مردم نهاد (سمن ها) در فرآیند حفاظت از محیط زیست و دعاوی مرتبط با آن است. در این راستا، پژوهش حاضر با عنوان "امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان های مردم نهاد در دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری" با روش توصیفی - تحلیلی به بررسی چالش ها و فرصت های موجود برای مشارکت مؤثر این نهادها در طرح دعاوی زیست محیطی پرداخته است. هدف اصلی پژوهش، شناسایی ظرفیت های قانونی و اجرایی برای تسهیل مشارکت شهروندان و سمن ها در دعاوی زیست محیطی بوده که مبتنی بر تحلیل محتوای قوانین و مقررات مرتبط با موضوع دادخواهی زیست محیطی، و به طور خاص به بررسی وجود یا فقدان چارچوب های قانونی و اجرایی کافی برای تسهیل مشارکت شهروندان و سمن ها در دعاوی زیست محیطی بوده است. از جمله چالش های اساسی موجود، وجود موانع جدی در مسیر مشارکت مؤثر شهروندان و سمن ها است. فقدان آگاهی کافی از حقوق زیست محیطی و محدودیت های قانونی سمن ها، به عنوان دو چالش مهم شناخته می شود. موانع بوروکراتیک و قانونی می تواند از دسترسی این سازمان ها به فرآیند قضایی جلوگیری کند که این عدم همخوانی میان قوانین و نیازهای زیست محیطی جامعه، آسیب های جدی به کیفیت زندگی شهروندان زده است. با افزایش آگاهی از فرآیندهای قضایی، شهروندان می توانند به عنوان مدافعین مؤثر محیط زیست عمل کنند. همچنین، تقویت سمن ها باعث می شود که این سازمان ها بهتر بتوانند بر روی مشکلات زیست محیطی فشار آورند و تغییرات مثبتی را ایجاد کنند. در کنار این فواید، مضراتی مانند کمبود اطلاعات و بار اضافی بر دوش دیوان عدالت اداری نیز وجود دارد که ممکن است در کنار مطرح شدن دعاوی زیست محیطی، تنش ها و اختلافات اجتماعی را افزایش دهد.

واژگان کلیدی

دادخواهی، شهروندان، سازمان های مردم نهاد، دعاوی زیست محیطی، دیوان عدالت اداری.

۱. کارشناسی ارشد حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

zari007898@gmail.com

۲. دکتری حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب، تهران، ایران. a_montazeri85@yahoo.com

۱. مقدمه

امروزه مسأله تخریب محیط‌زیست به یکی از بحران‌های بزرگ و حیاتی در جهان تبدیل شده است که نه تنها بر وضعیت سلامت و کیفیت زندگی انسان‌ها اثرات زیان‌بار دارد، بلکه تمامیت اکوسیستم‌های طبیعی را نیز تحت تأثیر قرار داده است. در دهه‌های اخیر، با گسترش شهرنشینی، رشد صنعتی سازی و بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، محیط زیست با تهدیدات جدی مواجه شده است. این تهدیدات شامل افزایش آلودگی آب و هوا، نابودی جنگل‌ها و مراتع، فرسایش خاک و تخریب زیستگاه‌های طبیعی است که در نهایت به تغییرات اقلیمی و نابودی گونه‌های زیستی منجر می‌شود. پیامدهای این بحران‌ها نه تنها نسل حاضر بلکه نسل‌های آینده را نیز درگیر خواهد کرد. از این رو، حفاظت از محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن به عنوان یکی از مسائل مهم و حیاتی جوامع مطرح شده است. در چنین شرایطی، نقش شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها) به عنوان بازوان کمکی جامعه در حفظ محیط زیست و پیگیری تخلفات زیست محیطی بسیار اهمیت دارد. در ایران نیز همگام با روند جهانی، قوانینی برای حفاظت از محیط زیست تدوین شده است و نهادهای مختلفی برای رسیدگی به تخلفات زیست محیطی تأسیس شده‌اند. یکی از نهادهای مهم در این زمینه، دیوان عدالت اداری است که به عنوان مرجعی قضایی برای رسیدگی به شکایات و دعاوی مرتبط با تخلفات قانونی و اجرایی دستگاه‌های دولتی عمل می‌کند. دیوان عدالت اداری از جمله نهادهایی است که می‌تواند نقش مهمی در اجرای عدالت زیست محیطی و حفاظت از حقوق شهروندان در برابر تخلفات زیست محیطی ایفا کند. با این حال، پرسشی که مطرح می‌شود این است که آیا چارچوب‌های قانونی و اجرایی لازم برای دادخواهی شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری وجود دارد؟

۲. مفاهیم پایه و مبانی نظری

۲.۱. قوانین ملی مرتبط با دعاوی زیست محیطی

قوانین ملی مرتبط با دعاوی زیست محیطی در ایران به‌عنوان ابزارهای کلیدی برای حفاظت از محیط زیست و حقوق شهروندان عمل می‌کنند. این قوانین چارچوبی قانونی برای رسیدگی به دعاوی زیست محیطی فراهم می‌آورند و به شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد (سمن‌ها) امکان می‌دهند تا در صورت نقض حقوق زیست محیطی، به مراجع قضائی مراجعه کرده و شکایات خود را مطرح کنند. در واقع، این قوانین به طور مستقیم به تعیین مسئولیت‌ها و حقوق مرتبط با محیط زیست می‌پردازند و به دولت و نهادهای عمومی اجازه می‌دهند که در راستای حفاظت از منابع طبیعی و جلوگیری از آلودگی اقدام کنند. به‌علاوه، این قوانین شامل مجازات‌ها و جریمه‌های مشخص برای تخلفات زیست محیطی هستند و نهادهای قضائی را ملزم می‌کنند تا در رسیدگی به دعاوی مربوط به تخلفات زیست محیطی، به حقوق شهروندان توجه کنند (علیجانی و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۵-۶۷). در این راستا، قوانین ملی نه تنها به عنوان ابزارهایی برای ایجاد عدالت اجتماعی و حفظ حقوق عمومی در زمینه محیط‌زیست به حساب می‌آیند، بلکه به عنوان راهکارهایی برای تشویق مشارکت فعال شهروندان و سمن‌ها در حفاظت از محیط زیست نیز عمل می‌کنند.

۲.۲. روبه‌های دیوان عدالت اداری

یکی از روش‌های اجرایی نظارت، رسیدگی به دعاوی زیست محیطی توسط دیوان عدالت اداری است که به عنوان یک نهاد قضائی مستقل، صلاحیت رسیدگی به شکایات شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد را در موارد تخریب و آلودگی محیط زیست دارد. بر اساس قوانین تشکیلاتی، این دیوان می‌تواند مصوبات یا تصمیمات دولتی که باعث تخریب محیط

زیست می شود را ابطال کرده و دستورات موقت جهت توقف فعالیت های مخرب صادر کند. این روش از ابزارهای مهم در پیشگیری از خسارات زیست محیطی است، به ویژه زمانی که پروژه های توسعه ای بدون توجه به ارزیابی های زیست محیطی به مرحله اجرا در می آیند. علاوه بر دیوان عدالت اداری، دادگاه های عمومی و تخصصی نیز نقش مهمی در نظارت بر دعاوی زیست محیطی دارند انواع دعاوی زیست محیطی قابل طرح در دیوان عدالت اداری دعاوی زیست محیطی که شهروندان و سازمان های مردم نهاد میتوانند در دیوان عدالت اداری مطرح کنند طیف گسترده ای را شامل میشود. برخی از مهمترین انواع این دعاوی عبارتند از:

الف: دعاوی مربوط به ابطال مصوبات و آیین نامه های مغایر با قوانین و مقررات زیست محیطی شهروندان و سازمان های مردم نهاد میتوانند در صورت مغایرت مصوبات و آیین نامه های دستگاه های اداری با قوانین و مقررات زیست محیطی خواستار ابطال آن ها از سوی دیوان عدالت اداری شوند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۹).

ب: دعاوی مربوط به توقف اقدامات و پروژه های مخرب زیست محیطی در مواردی که اقدامات و پروژه های دستگاه های اداری موجب تخریب محیط زیست و منابع طبیعی میشود شهروندان و سازمانهای مردم نهاد میتواند با طرح دعوا در دیوان عدالت اداری خواستار توقف این اقدامات شوند.

ج: دعاوی مربوط به الزام دستگاه های اداری به انجام وظایف قانونی در حوزه محیط زیست در صورتی که دستگاه های اداری از انجام وظایف قانونی خود در حوزه حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی خودداری کنند شهروندان و سازمان های مردم نهاد میتوانند با طرح دعوا در دیوان عدالت اداری خواستار الزام این دستگاه ها به انجام وظایف قانونی خود شوند. (محمدی، ۱۳۹۷: ۲۳) نقش دیوان عدالت اداری در رسیدگی به دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری به عنوان یکی از مراجع قضایی صالح در رسیدگی به دعاوی علیه دستگاه های اداری نقش مهمی در حمایت از حقوق زیست محیطی شهروندان ایفا میکند. برخی از مهمترین جنبه های نقش دیوان عدالت اداری در این زمینه عبارتند از: نظارت بر مصوبات و آیین نامه های دستگاههای اداری دیوان عدالت اداری از طریق رسیدگی به دعاوی ابطال مصوبات و آیین نامه های مغایر با قوانین و مقررات زیست محیطی نقش مهمی در نظارت بر عملکرد دستگاه های اداری و حفظ حقوق زیست محیطی شهروندان ایفا میکند (احمدی، ۱۳۹۸: ۲) جلوگیری از اقدامات مخرب زیست محیطی با توجه به صلاحیت دیوان عدالت اداری در رسیدگی به دعاوی توقف اقدامات و پروژه های مخرب زیست محیطی این نهاد قضایی نقش مهمی در جلوگیری از تخریب محیط زیست و منابع طبیعی توسط دستگاه های اداری دارد. الزام دستگاه های اداری به انجام وظایف قانونی دیوان عدالت اداری از طریق رسیدگی به دستگاه های اداری به انجام وظایف قانونی در حوزه محیط زیست نقش مهمی در حفظ و حراست از منابع طبیعی و محیط زیست کشور ایفا میکند (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۵: ۵۲) امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمانهای مردم نهاد در دیوان عدالت اداری با توجه به اهمیت نقش شهروندان و سازمان های مردم نهاد در حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی، امکان سنجی دادخواهی این افراد و نهادها در دیوان عدالت اداری حائز اهمیت است. برخی از مهمترین جنبه های این موضوع عبارتند از شرایط اقامه دعوا شهروندان و سازمانهای مردم نهاد برای طرح دعوا در دیوان عدالت اداری باید واجد شرایط قانونی لازم از جمله ذینفع بودن در موضوع دعوا و رعایت مواعد قانونی برای طرح دعوا باشد. تسهیل دسترسی به عدالت با توجه به اهمیت حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی لازم است تا تمهیدات لازم برای تسهیل دسترسی شهروندان و سازمانهای مردم نهاد به دیوان عدالت اداری و طرح دعاوی زیست محیطی فراهم شود. (جعفری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸) حمایت از

دادخواهان زیست محیطی با توجه به اهمیت و حساسیت موضوع محیط زیست، لازم است تا حمایت های لازم از شهروندان و سازمانهای مردم نهادی که در راستای حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی اقدام به طرح دعوا در دیوان عدالت اداری میکنند صورت گیرد. (کریمی و همکاران ۱۳۹۲: ۲۵)

۳،۲. اصول قانونی زیست محیطی در قانون اساسی ایران

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که در سال ۱۳۵۸ تصویب شده است، در ماده های خود به حقوق بشر، حقوق عمومی و نیز مسائل زیست محیطی اشاره هایی داشته است. به طور خاص، برخی از اصول به صورت خاص به مسائل محیط زیست مربوط می شود:

اصل ۵۰: این اصل به صراحت تأکید می کند که "حفاظت از محیط زیست را که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن زندگی کنند، بر عهده ی دولت و آحاد مردم است." این اصل به عنوان یکی از بنیادی ترین و مهم ترین اصول در حوزه زیست محیطی تلقی می شود. بر اساس این اصل، هرگونه فعالیتی که منجر به تخریب محیط زیست شود، نه تنها ممنوع است بلکه ممکن است به اتباع و دولت نیز مسئولیت حقوقی ایجاد کند.

اصل ۴۴: این اصل به همه اشکال مالکیت در کشور اشاره دارد و تصریح می کند که منابع ملی باید به بهترین شکل ممکن مورد استفاده قرار گیرد. حفاظت از منابع طبیعی و ملی جزو وظایف دولت و نهادهای معینی است که به صورت مستقیم با حوزه زیست محیطی گره خورده است.

اصل ۱۳۹: در این اصل، هر نوع قراردادی که به مصلحت عمومی آسیب برساند، اعتبار نخواهد داشت. این موضوع به ویژه در دعاوی زیست محیطی اهمیت پیدا می کند، زیرا در بسیاری از موارد، توافق ها و قراردادهای منجر به خسارات جدی به محیط زیست می شوند.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در زمینه دعاوی زیست محیطی نقش مهمی ایفا می کند و به واسطه اصول موجود، توجه به حفظ محیط زیست را به عنوان یک نیاز ضروری برای نسل های آتی مطرح می سازد. اما چالش های زیادی پیش روی است که باید با اتخاذ تدابیر مناسب، برطرف شود. در نهایت، یکپارچگی قوانین و حمایت های اجتماعی می تواند به افزایش کارایی در حفظ محیط زیست و به حداقل رساندن دعاوی زیست محیطی منجر شود.

۴،۲. قانون مدنی

قانون مدنی در موضوع امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان های مردم نهاد در دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری، نقش قانون مدنی قابل تأمل است. قانون مدنی ایران، به عنوان یکی از اصلی ترین منابع حقوقی در کشور، در این زمینه حائز اهمیت است. امروزه دعاوی زیست محیطی یکی از چالش های مهم در نظام های حقوقی کشورهای مختلف است. این دعاوی عموماً به دلیل نیاز به حفظ محیط زیست و جلوگیری از آسیب های ناشی از فعالیت های انسانی به وجود می آیند. در کشور ایران، دیوان عدالت اداری به عنوان مرجع قضایی برای رسیدگی به دعاوی و شکایات علیه اعمال و تصمیمات دولت تشکیل شده است. در این میان، نقش قانون مدنی ایران در امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان های مردم نهاد به ویژه در دعاوی زیست محیطی از اهمیت ویژه ای برخوردار است. قانون مدنی ایران به عنوان بنیان گذار و تنظیم کننده ی روابط حقوقی در جامعه، به موضوعات مختلفی از جمله حقوق شهروندان در مقابل دولت پرداخته است. این قانون شامل اصول و قواعدی است که در زمینه دعاوی حقوقی، از جمله دعاوی زیست محیطی، بسیار

اثر گذار می باشد. برای بررسی امکان شکایت شهروندان و سازمان های مردم نهاد در این حوزه، باید به چند اصل اساسی در قانون مدنی اشاره کرد.

۱. حق مطالبه ی خسارت

بر اساس ماده ۳۲۱ قانون مدنی، هر شخصی می تواند در صورت ورود خسارت، خواستار جبران آن شود. در دعاوی زیست محیطی، خسارات می تواند ناشی از آلودگی محیط زیست، استحصال منابع طبیعی، یا تخریب محیط زیست باشد. لذا شهروندان و سازمان های مردم نهاد که به نحوی از انحاء تحت تاثیر این خسارات قرار گرفته اند، می توانند بر مبنای این ماده از دیوان عدالت اداری درخواست جبران خسارت کنند. به عنوان مثال، چنانچه یک کارخانه به دلیل آلودگی ناشی از فعالیت خود، محیط زیست منطقه ای را تحت تاثیر قرار دهد، ساکنان آن منطقه می توانند با استناد به این ماده از قانون، درخواست جبران خسارت نمایند.

۲. اصل حاکمیت اراده

اصل حاکمیت اراده یکی از اصول اساسی در قانون مدنی ایران است که در ماده ۱۰ این قانون به آن اشاره شده است. این اصل به شهروندان این حق را می دهد تا در مورد حقوق خود تصمیم گیری کنند و در صورتی که این حقوق به صورت غیرقانونی مورد تعرض قرار گیرد، شکایت کنند. در زمینه ی زیست محیطی، سازمان های مردم نهاد که به دنبال حفاظت از حقوق محیط زیست هستند، می توانند با استناد این اصل به دیوان عدالت اداری مراجعه کنند. برای نمونه، یک سازمان مردم نهاد می تواند با استناد به این اصل و بر اساس مستندات موجود، اقدام به شکایت از پروژه ای نماید که به صورت غیرمجاز و به ضرر محیط زیست در حال انجام است.

۳. مسئولیت مدنی

مسئولیت مدنی یکی از موضوعات اساسی در قانون مدنی است که به ویژه در زمینه دعاوی زیست محیطی رنگ و بوی خاصی به خود می گیرد. بر اساس ماده ۹۵۱ این قانون، هر شخصی که باعث ورود خسارت به دیگری شود، مسئول جبران آن خواهد بود. بنابراین، اگر فعالیت های یک شرکت یا نهاد دولتی منجر به آلودگی یا آسیب به محیط زیست و به تبع آن به خسارت به حقوق شهروندان شود، آن ها می توانند با استناد به این ماده، علیه آن نهاد شکایت کنند. ماده ۱۱۱ قانون مدنی ایران بر ضرورت رعایت قوانین و مقررات در تمام زمینه ها تأکید کرده است. بر این اساس، اگر فعالیت های اقتصادی یا اجتماعی به محیط زیست آسیب وارد کند، این اصول می توانند مبنای دعاوی شهروندان و سازمان ها قرار گیرد. به عنوان مثال، اگر یک پروژه ی عمرانی بدون رعایت الزامات زیست محیطی به اجرا درآید، ساکنان محل می توانند با استناد به این ماده از حق قانونی خود استفاده کنند و نسبت به توقف پروژه یا جبران خسارت اقدام نمایند. بر اساس ماده ۷ قانون مدنی، افراد حقیقی و حقوقی می توانند در چارچوب قوانین و مقررات از حقوق خود دفاع کنند (قانون مدنی، ۱۳۰۷). این امر به شهروندان و سازمان های مردم نهاد اجازه می دهد تا در دعاوی زیست محیطی در دیوان عدالت اداری مشارکت داشته باشند. به عبارت دیگر، قانون مدنی به آن ها حق دادخواهی را می دهد. همچنین، ماده ۸ قانون مدنی بر این امر تأکید می کند که هر کس می تواند به حقوق خود رجوع کند و از دادگاه ها درخواست رسیدگی کند (قانون مدنی، ۱۳۰۷). این موضوع به شهروندان و سازمان های مردم نهاد امکان می دهد

تا در رابطه با موضوعات زیست محیطی به دیوان عدالت اداری مراجعه کنند. قانون مدنی ایران به شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد اجازه می‌دهد تا در دعاوی زیست محیطی در دیوان عدالت اداری مشارکت داشته باشند. این موضوع از طریق مواد ۷، ۸ و ۱۱ قانون مدنی امکان‌پذیر است. دادخواهی در حوزه زیست محیطی مسئله‌ای است که روزه روز اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. رویکردهای مختلفی برای حل و فصل دعاوی مرتبط با محیط زیست وجود دارد و یکی از نهادهای قانونی موثر در این زمینه، دیوان عدالت اداری در جمهوری اسلامی ایران است. ماده ۹ قانون مدنی نقش قابل توجهی در این فرآیند دارد و در این مقاله به بررسی این ماده و تأثیر آن بر امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در دعاوی زیست محیطی پرداخته خواهد شد. ماده ۹ قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران به طور خاص به طرز رفتار در امور حقوقی و امکان رفع خلاف قوانین و مقررات می‌پردازد. این ماده تعیین می‌کند که «هر انسانی حق دارد در حدودی که قانون اجازه می‌دهد، در هر عملی که مخالف اصول اخلاقی و اجتماعی نباشد، اقدام نماید.» این عبارت به نوعی بستری برای دادخواهی فراهم می‌آورد که بر اساس آن شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند به دیوان عدالت اداری مراجعه کنند. نقش این ماده در دعاوی زیست محیطی در دو بعد اصلی قابل بررسی است: اول، حق خواستن و دوم، حق دفاع.

الف) حق خواستن

حق خواستن را می‌توان به معنای این درک کرد که هر شهروند یا سازمان مردم‌نهاد حق دارد در برابر اقداماتی که می‌تواند به محیط زیست آسیب بزند، واکنش نشان دهد. بر اساس ماده نه قانون مدنی، این حق نه تنها به نفع خود فرد بلکه به نفع کل جامعه و نسل‌های آینده نیز است. به نوعی، این حق، حق اجتماعی شهروندان است که باید در راستای حفاظت از محیط زیست مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال، اگر یک کارخانه اقدام به ایجاد آلودگی شدید هوا کند، شهروندان می‌توانند بر اساس این ماده به دیوان عدالت اداری مراجعه کرده و خواستار توقف فعالیت آن کارخانه شوند.

ب) حق دفاع

حق دفاع، دیگر بعد مهم ماده نه قانون مدنی است که به طور مستقیم به دعاوی زیست محیطی ارتباط دارد. در اینجا، مفهوم «دفاع» به عنوان مکانیسمی برای محافظت از حقوق شهروندان و محیط زیست قابل تفسیر است. به عبارتی، اگر یک شهروند یا یک سازمان مردم‌نهاد در برابر قوانین زیست محیطی معین به چالش کشیده شود، می‌تواند در راستای دفاع از حقوق خود و محیط زیست، به دیوان عدالت اداری مراجعه کند. این عمل به معنای استفاده از سازوکارهای قانونی برای تأمین سلامت عمومی و حفظ محیط زیست خواهد بود. در واقع، از آنجا که محیط زیست ملی و عمومی است، هر فردی حق دارد برای آن بایستد و از آن دفاع کند.

۳. نهاد های نظارتی موجود در ایران در نظارت بر دعاوی زیست محیطی

نهادهای نظارتی در زمینه دعاوی زیست محیطی نقش حیاتی در حفاظت از محیط زیست و پیشگیری از تخریب آن دارند. این نهادها از طریق اجرای قوانین و مقررات زیست محیطی و همچنین اعمال نظارت‌های لازم بر عملکرد بخش‌های مختلف دولتی و خصوصی در جهت کاهش اثرات منفی بر محیط زیست عمل می‌کنند. در ایران، سازمان حفاظت محیط زیست به عنوان نهاد اصلی دولتی در حوزه نظارت بر اجرای سیاست‌ها و قوانین زیست محیطی شناخته می‌شود. این سازمان مسئولیت‌های مختلفی از جمله تدوین ضوابط و استانداردهای زیست محیطی، نظارت بر پروژه‌های

صنعتی و توسعه‌ای، و ارزیابی اثرات زیست محیطی فعالیت‌ها را بر عهده دارد. دیوان عدالت اداری نیز به عنوان یک مرجع قضائی مستقل، به شکایات و اعتراضات مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در خصوص تخلفات زیست محیطی رسیدگی کرده و قادر است احکام اجرایی مرتبط با توقف پروژه‌های مخرب را صادر کند. دادستانی نیز یکی دیگر از نهادهای مهم نظارتی در این زمینه است که بر اساس قانون آئین دادرسی کیفری وظیفه دارد به دعاوی زیست محیطی وارد شود و در مواردی که تخلفات زیست محیطی رخ می‌دهد، مجرمان را تعقیب کند.

۱,۳. سازمان بازرسی کل کشور

محیط زیست به عنوان یکی از مهم‌ترین موضوعات جهانی و ملی، همواره در کانون توجه دولت‌ها و سازمان‌های داخلی و بین‌المللی قرار دارد. در کشور ایران نیز، توجه به مسائل زیست محیطی به عنوان یک وظیفه ملی در سطوح مختلف دولت و دستگاه‌های نظارتی از جمله سازمان بازرسی کل کشور، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. دیوان عدالت اداری و سازمان بازرسی کل کشور به عنوان نهادهای نظارتی و حفاظتی از منابع طبیعی و زیست محیطی، به نظارت و وصول دادخواهی‌های امروز و دیروز در این حیطه پرداخته و سعی در انطباق قانون‌ها و مقررات با نیازهای محیط زیست دارند. سازمان بازرسی کل کشور به منظور پیگیری مسائل زیست محیطی و دادخواهی‌های مرتبط، اقداماتی از جمله بررسی شکایات دریافتی و ارزیابی شواهد موجود را انجام می‌دهد. در این راستا، سازمان فوق موظف است تا به خواسته‌های معقول در زمینه حفاظت از محیط زیست پاسخ دهد و تخلفات صورت گرفته توسط دستگاه‌های دولتی و خصوصی را شناسایی و پیگیری کند. ماده ۴۲ قانون مدیریت پسماند مصوب ۱۳۸۳ نیز بر نقش سازمان بازرسی در بررسی و نظارت بر اجرای این قوانین تأکید دارد (خلیلی، ۱۴۰۰: ۴۵) در بررسی تطابق عمل سازمان بازرسی کل کشور با مواد قانونی مرتبط، می‌توان به چند اصل اساسی اشاره کرد. نخست، ماده ۲۰ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مقرر می‌دارد که هر فرد حق دارد شکایتی نسبت به تخریب و آلودگی محیط زیست داشته باشد و سازمان بازرسی موظف است نسبت به بررسی این شکایات اقدام نماید. در این راستا، سازمان بازرسی باید با شفافیت و دقت، اقدامات لازم را برای رسیدگی به موارد مطروحه صورت دهد و به تحقق حقوق افراد در حفاظت از محیط زیست اهتمام ورزد. دومین اصل مهم، ماده ۵۲ قانون مجازات اسلامی است که مقرر می‌دارد: "هرگونه تخلف از مقررات مربوط به محیط زیست جرم تلقی می‌شود و مرتکب آن به مجازات می‌رسد." سازمان بازرسی باید از طریق بازرسی‌های میدانی و جمع‌آوری مستندات، نسبت به شناسایی و پیگیری این تخلفات اقدام کند و گزارش‌های لازم را جهت اقدامات قانونی تهیه نماید (کریمی، ۱۴۰۱: ۳۶)

۲,۳. سازمان حفاظت از محیط زیست

سازمان حفاظت محیط زیست به عنوان متولی اصلی زیست محیطی در ایران، وظایف گوناگونی را در راستای حفاظت از محیط زیست بر عهده دارد. این سازمان با بهره‌گیری از قوانین و مقررات موجود، اقدام به نظارت بر فعالیت‌های صنعتی، شهری و کشاورزی و همچنین ثبت شکایات و دادخواهی‌های زیست محیطی می‌کند. نظارت سازمان حفاظت محیط زیست بر فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به شکل‌های مختلفی همچون بازرسی و ارزیابی اثرات زیست محیطی (EIA) انجام می‌شود. بر اساس ماده ۴ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، هرگونه فعالیتی که ممکن است به محیط زیست آسیب برساند، باید قبل از آغاز، ارزیابی اثرات زیست محیطی آن انجام گیرد (قانون حفاظت و بهسازی

محیط زیست، ۱۳۹۶). به این ترتیب، سازمان متولی می‌تواند از آغاز فعالیت‌ها مانع آسیب به محیط زیست شود و در صورت نقض قوانین، نسبت به پیگیری قضایی و متهم کردن متخلفان اقدام کند.

الف: فرآیند دادخواهی در سازمان حفاظت محیط زیست

دادخواهی در سازمان حفاظت محیط زیست به دو شکل کلی صورت می‌گیرد:

۱. شکایات مردمی: شهروندان و جوامع محلی می‌توانند به سازمان مذکور شکایت کنند. این شکایات معمولاً مرتبط با آلودگی‌های زیست محیطی، تخریب منابع طبیعی و یا عدم رعایت قوانین زیست محیطی است. طبق ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، "هر شخص" می‌تواند در مورد رفتار یا عمل دولت و یا اشخاص ثالث که می‌تواند به محیط زیست لطمه بزند، شکایت کند (قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، ۱۳۹۶).

۲. نظارت بر عملکرد سازمان‌ها و صنایع: سازمان حفاظت محیط زیست موظف به نظارت بر اجرای قوانین زیست محیطی توسط صنایع و نهادهای دولتی است. این نظارت شامل بازرسی‌های دوره‌ای و بررسی‌های میدانی است.

ب: مراحل پیگیری شکایات

پس از ثبت شکایات، سازمان حفاظت محیط زیست موظف به بررسی و پیگیری این شکایات است. این فرآیند شامل جمع‌آوری مستندات، ارزیابی‌های کارشناسی و در نهایت تشکیل پرونده‌های قضایی در صورت لزوم می‌باشد. مطابق ماده ۴۶ قانون مزبور، در صورت عدم اقدام مناسب از سوی متخلفان، سازمان موظف است اقدامات قانونی لازم را اتخاذ کند (قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، ۱۳۹۶).

۳,۳. مراحل دادخواهی زیست محیطی در وزارت صنعت، معدن و تجارت

۱. ثبت شکایت: افراد می‌توانند شکایات خود را به صورت مکتوب به وزارت صنعت، معدن و تجارت ارسال کنند. این شکایات باید شامل جزئیات دقیقی از مشکل زیست محیطی، نام متخلف، محل وقوع و مستندات لازم باشد.

۲. بررسی اولیه: پس از دریافت شکایت، کارشناسان مربوطه در وزارتخانه اقدام به بررسی اولیه شکایت می‌کنند. این بررسی شامل سنجش مدارک و مستندات و ارزیابی زودهنگام مشکل است.

۳. اجتماع کارگروه تخصصی: در صورت نیاز، کارگروه‌های تخصصی با حضور نمایندگان وزارت، سازمان‌های دولتی و کارشناسان حوزه محیط‌زیست تشکیل می‌شود. این کارگروه‌ها به ارزیابی دامنه مشکل و تعیین راهکارهای مناسب می‌پردازند.

۴. اقدام قانونی: در صورت تأیید مسئله زیست محیطی، وزارت صنعت، معدن و تجارت دارای اختیارات قانونی برای اتخاذ تصمیمات لازم، شامل صدور دستورالعمل برای اصلاح رفتار متخلف، توقف فعالیت‌های آسیب‌رسان و در نهایت معاضدت قضایی در پرونده‌های کیفری مرتبط است (دستورالعمل نظارت بر محیط زیست در صنایع، ۱۴۰۰).

۵. پاسخ به شاکی: پس از انجام بررسی‌ها و اتخاذ تصمیمات قانونی، شاکی به صورت کتبی از نتیجه اقدامات وزارتخانه مطلع می‌شود.

۴,۳. وزارت راه و شهرسازی

وزارت راه و شهرسازی به‌عنوان متولی توسعه زیرساخت‌ها، می‌تواند نقش مؤثری در تأمین استانداردهای زیست محیطی در پروژه‌های خود ایفا کند. آگاهی‌رسانی به شهروندان درباره تأثیرات زیست محیطی پروژه‌های عمرانی و شهری و همچنین ایجاد مکانیزم‌های نظارت بر اجرای مصوبات زیست محیطی از جمله وظایف این وزارتخانه به شمار می‌آید.

بررسی و تحلیل دعای مرتبط با آلودگی های ناشی از پروژه های عمرانی و نحوه جبران خسارات وارده به محیط زیست نیز می تواند به عنوان یکی از مهم ترین حوزه های کاری این وزارت خانه قلمداد شود. وزارت راه و شهرسازی به عنوان نهاد مسئول در حوزه برنامه ریزی و ساماندهی حوزه های مرتبط با شهرسازی، حمل و نقل و توسعه زیرساخت ها، وظیفه دارد تا سیاست ها و برنامه های خود را در راستای توسعه پایدار و حفظ محیط زیست تدوین و اجرا کند. به عنوان مثال، مواد قانونی تصویب شده در قانون شهرداری، قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و نیز قانون حفاظت محیط زیست، به وزارت راه و شهرسازی تکالیفی را واگذار کرده است که می تواند زمینه ساز مشارکت شهروندان و سمن ها در دعای زیست محیطی شوند (سازمان حفاظت محیط زیست، ۱۴۰۰).

۵.۳. وزارت جهاد کشاورزی

وزارت جهاد کشاورزی به عنوان نهاد متولی امور کشاورزی و حفظ منابع طبیعی، در برنامه ریزی و اجرای سیاست های توسعه پایدار نقش به سزایی دارد. این وزارتخانه می تواند با ارائه آمار و اطلاعات دقیق در زمینه وضعیت اکولوژیکی، به شهروندان و سمن ها در ارائه مستندات محکم در دعای زیست محیطی کمک کند. همچنین، این وزارتخانه با توجه به ارتباطاتش با دیگر نهادهای دولتی و غیردولتی، می تواند به عنوان یک حامی مؤثر در فضای حقوقی طرفین عمل کند. وظیفه اصلی وزارت جهاد کشاورزی در حوزه دعای زیست محیطی، هم راستایی با اصول و قوانین ملی و بین المللی است. این وزارتخانه باید اقداماتی را جهت تسهیل دسترسی به اطلاعات مربوط به وضعیت زیست محیطی، مدیریت منابع طبیعی و کشاورزی، و همچنین پاسخگویی به درخواست ها و شکایات عمومی انجام دهد. برای مثال، در چارچوب برنامه های آموزشی، برگزاری کارگاه ها و سمینارها در خصوص حقوق زیست محیطی و توانمندسازی سمن ها می تواند به عنوان یک استراتژی کلیدی محسوب شود.

۶.۳. وزارت نفت

وزارت نفت به عنوان متولی صنایع نفت و گاز، نقش مهمی در رعایت اصول زیست محیطی و کاهش آثار منفی فعالیت های خود بر محیط زیست ایفا می کند. سازمان های مردم نهاد قادر هستند با استفاده از مقررات وضع شده توسط این وزارتخانه، نقاط ضعف و نقایص زیست محیطی را شناسایی و در صورت لزوم به دیوان عدالت اداری مراجعه نمایند. ایجاد سازوکارهای نظارت بر فعالیت های نفتی و گازی و نیز ارزیابی تأثیرات زیست محیطی پروژه های بزرگ، از مسائل حائز اهمیت در این حوزه هستند که می توانند به شهروندان در راستای دادخواهی کمک کنند. طبق ماده ۲۰ قانون حفاظت از محیط زیست، وزارت نفت موظف است که قبل از انجام هرگونه فعالیت مربوط به اکتشاف و استخراج منابع طبیعی، ارزیابی زیست محیطی انجام دهد (قانون حفاظت از محیط زیست، ۱۳۹۴).

۷.۳. نهادهای نظارتی حل اختلاف

نهادهای نظارتی حل اختلاف، به عنوان یکی از ارکان مهم در نظام قضایی، وظیفه دارند تا به رفع منازعات و ایجاد یک فضای قانونی برای دادخواهی کمک کنند. در خصوص دعای زیست محیطی که به حقوق بنیادین شهروندان و سازمان های مردم نهاد مربوط می شود، این نهادها نقش حیاتی تری ایفا می کنند. دیوان عدالت اداری، به عنوان مرجع مطرح در رسیدگی به دعای دولتی و عمومی، می تواند به ویژه در موارد مربوط به حفاظت از محیط زیست، بستر مناسبی برای بررسی دعای ایجاد نماید. یکی از جنبه های اصلی نقش نهادهای نظارتی، ارزیابی امکان سنجی برای شکایت و دادخواهی است. این نهادها می توانند با ایجاد سازوکارهای بهینه، شرایطی را فراهم آورند که شهروندان و

سازمان‌های غیردولتی به راحتی بتوانند شکایات خود را مطرح نمایند. به عنوان مثال، راه‌اندازی سامانه‌های آنلاین برای ثبت شکایات و اطلاع‌رسانی درباره حقوق زیست محیطی می‌تواند به تسهیل دسترسی به عدالت کمک کند (جعفری، ۱۳۹۳: ۴۵) علاوه بر این، نهادهای نظارتی می‌توانند به عنوان میانجی در حل و فصل اختلافات زیست محیطی عمل کنند. در بسیاری از دعاوی زیست محیطی، طرفین دعوا تمایل دارند قبل از مراجعه به دیوان عدالت اداری، از طریق گفت‌وگو و مذاکره، به توافق برسند. در این راستا، نهادهای نظارتی می‌توانند با تسهیل فرآیند مذاکره و ارائه مشاوره‌های حقوقی، به کاهش بار دادگاه‌ها کمک کنند.

۸.۳. کمیسیون اصل ۹۰

نقش کمیسیون اصل نود قانون اساسی در موضوع امکان سنجی دادخواهی شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در دعاوی زیست محیطی دیوان عدالت اداری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. کمیسیون اصل نود به عنوان یکی از نهادهای نظارتی و مشورتی در نظام قانونی کشور، مسئولیت بررسی شکایات و مواردی را دارد که به نحوی به حقوق عمومی و نحوه عملکرد نهادهای دولتی مرتبط می‌شود. با توجه به حساسیت و اهمیت موضوعات زیست محیطی در عصر حاضر، این کمیسیون باید در راستای تسهیل فرآیند دادخواهی برای شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد اقدامات مؤثری انجام دهد. در ابتدا باید توجه داشت که موضوع زیست محیطی به عنوان یکی از ارکان اساسی حقوق بشر مطرح است و حق رعایت محیط زیست سالم به عنوان حق شهروندی تلقی می‌شود (میرزایی، ۱۳۹۹: ۲۵) با توجه به این مسئله، کمیسیون اصل نود می‌تواند با مشاوره به دیوان عدالت اداری و بررسی مستندات، زمینه‌های حقوقی لازم برای پیگیری دعاوی زیست محیطی را فراهم سازد. یکی از وظایف اصلی کمیسیون، بررسی شکایات شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد در زمینه نحوه عملکرد نهادهای دولتی در حوزه محیط زیست است. به عنوان مثال، اگر یک سازمان مردم‌نهاد شکایتی درباره تخریب محیط زیست به واسطه فعالیت‌های صنعتی داشته باشد، کمیسیون می‌تواند این شکایت را مورد بررسی قرار داده و در صورت لزوم، به دیوان عدالت اداری ارجاع کند؛ در این راستا، کمیسیون می‌تواند به عنوان نهاد تسهیل‌گر، مشاوره حقوقی به شهروندان و سازمان‌ها ارائه دهد و آنها را در مسیر قانونی جهت پیگیری دعاوی خود هدایت کند. علاوه بر این، کمیسیون اصل نود همچنین می‌تواند به ایجاد آگاهی در میان شهروندان و سازمان‌های مردم‌نهاد کمک کند. این آگاهی شامل اطلاع‌رسانی درباره حقوق شهروندی، فرآیندها و مراحل دادخواهی، و همچنین ارائه مشاوره در زمینه مستندسازی شکایات می‌باشد. با ارتقاء آگاهی عمومی، می‌توان به یک دادخواهی مؤثر و سازمان‌یافته در موضوعات زیست محیطی دست یافت (رجبی، ۱۴۰۱: ۶۹) کمیسیون اصل نود می‌تواند به تقویت همکاری‌ها میان نهادهای دولتی و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه محیط زیست کمک کند.

۹.۳. دیوان عدالت اداری و مراجع قضایی

نقش دیوان عدالت اداری و مراجع قضایی در نظارت بر دعاوی زیست محیطی به عنوان یکی از ارکان حیاتی در اجرای عدالت زیست محیطی بسیار حائز اهمیت است. دیوان عدالت اداری به عنوان مرجع تخصصی برای رسیدگی به شکایات و اعتراضات افراد در مقابل تصمیمات و اقدامات نهادهای دولتی و عمومی، نقش بسزایی در حفاظت از محیط زیست دارد. این دیوان بر اساس صلاحیت قانونی خود می‌تواند به شکایات شهروندان، سازمان‌های مردم‌نهاد، و دیگر نهادهای ذی‌نفع در زمینه تخلفات زیست محیطی رسیدگی کرده و در موارد لازم دستور موقت برای جلوگیری از فعالیت‌های مخرب زیست محیطی صادر کند. یکی از مهم‌ترین وظایف دیوان عدالت اداری در این زمینه، بررسی و نظارت بر

تصمیمات و مصوبات نهادهای دولتی مرتبط با محیط زیست است. به عنوان مثال، این دیوان در برخی پرونده ها موفق به صدور احکامی مبنی بر ابطال مصوبات یا تصمیماتی شده که با اصول حفاظت از محیط زیست مغایرت داشته اند. این امر باعث شده تا دیوان عدالت اداری به عنوان یک نهاد قضائی مؤثر در نظارت بر اجرای قوانین زیست محیطی شناخته شود. از سوی دیگر، مراجع قضائی دیگر نظیر دادگاه های عمومی و مراجع بالاتر نیز نقش مهمی در تأیید یا اصلاح احکام زیست محیطی ایفا می کنند. همکاری این مراجع با دیوان عدالت اداری می تواند به تضمین اجرای صحیح و قوی تر قوانین زیست محیطی در سطح کشور کمک کند. در نهایت، اجرای کامل قوانین زیست محیطی از طریق دیوان عدالت اداری و سایر مراجع قضائی نیازمند تعامل قوی تر با نهادهای دولتی و افزایش آگاهی عمومی است. (نیک شاعر و جوکار، ۱۴۰۱: ۱۲۰-۱۴۶)

۱۰,۳. نقش شهروندان و سازمان های مردم نهاد در دادخواهی زیست محیطی

سازمانهای مردم نهاد با آگاه سازی عمومی افزایش حساسیت جامعه نسبت به مسائل زیست محیطی و فشار بر نهادهای دولتی سعی در پیشبرد اهداف زیست محیطی دارند. همچنین این سازمانها با طرح دعاوی حقوقی و پیگیری پرونده های زیست محیطی در مراجع قضائی نقش موثری در دادخواهی زیست محیطی ایفا میکنند. امکان سنجی دادخواهی در دیوان عدالت اداری دیوان عدالت اداری به عنوان عالی ترین مرجع رسیدگی به شکایات مردم از دستگاههای اجرایی و نهادهای عمومی نقش مهمی در حمایت از حقوق شهروندان دارد طبق اصل ۱۷۳ قانون اساسی رسیدگی به شکایات تظلمات و اعتراضات مردم نسبت به مامورین یا واحدها یا آئین نامه های دولتی و احقاق حقوق آنها بر عهده دیوان عدالت اداری است. (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۵۸). بر اساس ماده ۱۳ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری سازمانهای مردم نهاد در صورتی میتوانند در دیوان عدالت اداری طرح دعوی کنند که موضوع فعالیت آنها مرتبط با موضوع شکایت باشد و به تشخیص دیوان طرح دعوی توسط آنها ضروری تشخیص داده شود. قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری (۱۳۹۲) با توجه به این موارد سازمانهای مردم نهاد زیست محیطی میتواند در صورت وجود تخلفات و آسیب های زیست محیطی توسط دستگاههای اجرایی در دیوان عدالت اداری طرح دعوی کنند. همچنین شهروندان نیز میتوانند در صورت نقض حقوق زیست محیطی خود به دیوان عدالت اداری شکایت کنند. (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۳). سمن ها با تکیه بر قوانین موجود میتوانند نقش فعالی در حفاظت از محیط زیست و ترویج آگاهی های زیست محیطی ایفا کنند. این سازمانها که معمولاً دارای تخصص و دانش کافی در زمینه مسائل زیست محیطی هستند می توانند از طریق دادخواهی تنظیم دادخواست ها و پیگیری دعاوی زیست محیطی اقدامات موثری در جهت حمایت از محیط زیست انجام دهند.

الف: نقش شهروندان در دادخواهی زیست محیطی: نقش شهروندان در دعاوی زیست محیطی شهروندان به عنوان ذی نفعان اصلی محیط زیست نقش مهمی در حفاظت و صیانت از آن ایفا میکنند. آنها میتوانند با آگاهی از حقوق خود و استفاده از ابزارهای قانونی در برابر تخریب محیط زیست ایستادگی کنند برخی از مهمترین راهکارهای مشارکت شهروندان در دعاوی زیست محیطی عبارتند از: طرح دعوی شهروندان حق دارند در صورت مشاهده تخلفات و جرایم زیست محیطی از طریق مراجع قضائی اقامه دعوی کنند. (کریمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۵). گزارش دهی گزارش موارد تخلف و آلودگی به نهادهای ذی صلاح ماند سازمان حفاظت محیط زیست، یکی دیگر از راه های مشارکت شهروندان است (میرزایی، ۱۳۹۷: ۴۱). آموزش و آگاهی بخشی شهروندان میتوانند با افزایش آگاهی خود و دیگران نسبت به

قوانین و مقررات زیست محیطی در ارتقای فرهنگ حفاظت از محیط زیست نقش مؤثری داشته باشد. (احمدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵).

ب: نقش سازمانهای مردم نهاد (سمن ها): نقش سازمانهای مردم نهاد در دعاوی زیست محیطی سازمانهای مردم نهاد یا سمنها نهادهای مستقل و غیر دولتی هستند که با هدف حمایت از منافع عمومی در حوزه های مختلف از جمله محیط زیست فعالیت میکنند برخی از وظایف و نقش های اصلی سمن ها در حوزه دعاوی زیست محیطی به شرح زیر است. ارائه کمک های حقوقی سمن ها با در اختیار داشتن کارشناسان و وکلای متخصص میتوانند به شهروندان و ذی نفعان در طرح دعاوی زیست محیطی یاری رسانند. (صالحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵). پیگیری قضایی سازمانهای مردم نهاد با استفاده از ظرفیتهای قانونی میتوانند در مقام شاکی یا مدعی در پرونده های زیست محیطی حضور یابند و حقوق عامه را پیگیری کنند. تحقیق و پژوهش انجام مطالعات و پژوهشهای کاربردی در زمینه حقوق محیط زیست و شناسایی خلاءهای قانونی از دیگر کارکردهای سمن ها در این حوزه است. (جعفری، ۱۳۹۳: ۲۴).

۴. نتیجه گیری

تحلیل و بررسی امکان سنجی دادخواهی در حوزه دعاوی زیست محیطی به ویژه در دیوان عدالت اداری، موضوعی مهم و معاصر است که در سالهای اخیر توجهات فراوانی را به خود جلب کرده است. این تحقیقات نشان دهنده آن است که یکی از بزرگ ترین چالش ها در این زمینه، عدم وجود چارچوب های قانونی شفاف و جامع برای مشارکت مؤثر شهروندان و سازمان های مردم نهاد (سمن ها) در دعاوی زیست محیطی است. در واقع، هرچند که دیوان عدالت اداری به عنوان مرجع اصلی برای رسیدگی به دعاوی علیه دستگاه های اجرایی شناخته می شود، مشکلات زیادی در حوزه قوانین و مقررات موجب محدودیت در مشارکت فعال و مؤثر این نهادها شده است. یکی از موانع اصلی در این راه، فقدان شفافیت کافی در قوانین مربوط به دعاوی زیست محیطی به شمار می آید. قوانین موجود به رغم تعدد و تنوع، از نظر جامعیت و وضوح نتوانسته اند نیازهای روز جامعه و ظرفیت های لازم برای مشارکت مؤثر شهروندان و سمن ها را به خوبی پوشش دهند. این عدم شفافیت به موانع بوروکراتیک و حقوقی دامن می زند و موجب می شود که سمن ها و شهروندان به عنوان نهادهای اجتماعی مؤثر در این حوزه، نتوانند به صورتی فعال و کارآمد در دعاوی زیست محیطی حاضر شوند. علاوه بر این، فقدان آگاهی گسترده در میان شهروندان از حقوق زیست محیطی خود و فرآیندهای مربوط به دادخواهی، یکی از دلایل عمده کاهش مشارکت عمومی در پیگیری این دعاوی محسوب می گردد. محوریت آگاهی و اطلاع رسانی یکی از پیش نیازهای اساسی برای فعال کردن مشارکت مردم در دعاوی زیست محیطی است و بدون شک، برگزاری برنامه های آموزشی منسجم در این زمینه می تواند به بهبود وضعیت فعلی کمک شایانی بکند. از سوی دیگر، دیوان عدالت اداری که به عنوان یک نهاد قضایی با حجم بالایی از دعاوی زیست محیطی مواجه است، با چالش هایی نظیر عدم ظرفیت کافی برای رسیدگی به این دعاوی و پیچیدگی های اجرایی روبروست. این مسائل دلالت بر آن دارند که اثربخشی دیوان در رسیدگی به دعاوی زیست محیطی به طور کامل تحقق نیافته و این امر نیازمند توجه ویژه و اقدامات مؤثر از سمت مسئولین و قانونگذاران است. بر اساس یافته های این پژوهش، پیشنهاداتی برای بهبود شرایط موجود ارائه می گردد. نخست، تدوین چارچوب های قانونی شفاف تر با هدف حمایت از مشارکت عمومی در دعاوی زیست محیطی ضروری به نظر می رسد. این چارچوب ها باید به گونه ای طراحی شوند که ضمن ایجاد تسهیل برای سمن ها و شهروندان، محدودیت های بوروکراتیک را کاهش دهند و زمینه های قانونی لازم برای مشارکت فعالانه را به

وجود آورند. در مرحله بعد، افزایش آگاهی عمومی و آموزش شهروندان در زمینه حقوق زیست محیطی از طریق برنامه های آموزشی و اطلاع رسانی، می تواند به تقویت نقش ایشان در حوزه حفاظت از محیط زیست و پیگیری دعاوی یاری رساند. این نوع آموزش ها باید به صورتی طراحی شوند که شهروندان را قادر سازند تا حقوق خود را بشناسند و روش های قانونی پیگیری دعاوی را مورد استفاده قرار دهند. به علاوه، ضرورت اصلاح قوانین موجود و ایجاد بسترهای قانونی مناسب برای مشارکت بیشتر سمن ها و شهروندان نیز از دیگر پیشنهادات این پژوهش به شمار می رود. این اصلاحات می تواند شامل ایجاد ساز و کارهای قانونی مؤثر، بهبود فرآیندها، و حذف موانع بوروکراتیک باشد که مانع از ورود و مشارکت فعال نهادهای اجتماعی در دعاوی زیست محیطی می شوند. با توجه به اهمیت موضوع حفاظت از محیط زیست و مشارکت فعال شهروندان و سمن ها در این امر، لازم است که تمامی ذینفعان از جمله دولت، نهادهای قضائی و سازمان های مردم نهاد، همکاری بیشتری را در راستای بهبود شرایط دادخواهی در دعاوی زیست محیطی را دنبال کنند. ایجاد یک نظام حقوقی شفاف و سازگار، نه تنها می تواند به تقویت نقش نهادهای اجتماعی در این حوزه بیانجامد، بلکه به بهبود وضعیت زیست محیطی کشور نیز کمک شایانی خواهد کرد. می توان نتیجه گرفت که دادخواهی مؤثر در دعاوی زیست محیطی نیازمند همگرایی میان قوانین، نهادهای قضایی و جامعه مدنی است. برای تحقق عدالت زیست محیطی، باید بسترهای قانونی، فرهنگی و اجتماعی لازم فراهم شود تا شهروندان و سمن ها بتوانند نقش فعال تری در حفاظت از محیط زیست و پیگیری حقوق خود ایفا کنند.

۵. منابع و مآخذ

- احمدی، محمد، حاتمی، علی، امید، بیگی، (۱۴۰۰). «نقش دیوان عدالت اداری در حمایت از حقوق محیط زیست» مطالعه تطبیقی، فصلنامه حقوق اداری: (۲۲)، صص. ۷۸-۵۵.
- احمدی، علی، صفری، محمد، (۱۳۹۸). «نقش سازمان های مردم نهاد در دادخواهی زیست محیطی»، فصلنامه حقوق محیط زیست: دوره ۷، شماره ۲، صص ۷۹-۵۹
- احمدی، مریم، (۱۳۹۸) «مدیریت منابع طبیعی». فصلنامه محیط زیست و توسعه پایدار: ۱۰(۲)، صص. ۴۵-۶۰
- جعفری، محمد تقی، رئیسی، لیلا، (۱۳۹۳). «ظرفیت های حقوق محیط زیست در تحقق عدالت زیست محیطی». فصلنامه حقوق محیط زیست ۱(۱)، صص ۳۶-۹
- حبیبی، محمد حسن، حسینی، سید محمد مهدی، نوروزی، علیرضا، (۱۳۹۶) «چالش های نظام حقوقی زیست محیطی در پرتو دادرسی اداری»، فصلنامه حقوق اداری: سال چهارم، شماره ۱۰، صص ۱۰۸-۸۹
- حبیبی، محمد حسن، رستمی، ولی، (۱۳۹۸) «چالش های دسترسی به عدالت زیست محیطی در پرتو رویه دیوان عدالت اداری» فصلنامه پژوهش حقوق عمومی: ۲۱(۶۳)، ۱۰۹-۱۳۴
- حبیبی، محمد حسن، محمدی، فرشته، (۱۳۹۶) «چالش های دادخواهی شهروندان در دعاوی زیست محیطی»، مجله پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۹، شماره ۵۷، صص ۱۲۹-۱۵۱
- حبیبی، محمود، قربان نیا، ناصر، (۱۳۹۵) «نقش دیوان عدالت اداری در حفاظت از محیط زیست». فصلنامه حقوق اداری: (۹)، ۲۱-۴۰
- خلیلی، سارا، (۱۴۰۰). «نقش آموزش و آگاهی بخشی در افزایش مشارکت اجتماعی و حقوق شهروندی». فصلنامه حقوق عمومی: ۱۳(۴)، ۱۱۵-۱۰۰.

- صالحی، ج. (۱۴۰۲). «همکاری‌های بین بخشی در زمینه محیط زیست و چالش‌ها». *مجله سیاست‌گذاری محیط زیست*، شماره ۸: ۲۵-۸۴.
- صالحی، حمید. رضانی، قوام آبادی، محمد حسین. (۱۳۹۸). «موانع دسترسی به عدالت زیست محیطی در حقوق ایران». *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*: ۳۱ (۶۳)، ۳۱۰-۱۹۷.
- صالحی، محمد. حاتمی، علی. دشتی، مرضیه. (۱۴۰۰). «تحلیل جایگاه قوانین زیست محیطی در نظام حقوقی ایران». *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*: ۵۱ (۲)، ۶۵-۸۸.
- صالحی، محمد. عبدالمهدی، علیرضا. (۱۳۹۵). «قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در پرتو آرای دیوان عدالت اداری». *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*: ۷۹، ۱۴۱-۱۷۲.
- صالحی، محمد. علیزاده، بهرام. محسنی، رضا. (۱۳۹۶). «بررسی موانع مشارکت سازمان‌های مردم‌نهاد در حفاظت از محیط زیست». *فصلنامه پژوهش‌های محیط زیست*: ۱۵۸ (۱)، ۱۷۹-۱۹۴.
- کریمی، احمد. قربانی، محمد. علیزاده، رضا. (۱۳۹۷). «چالش‌های نظام حقوقی ایران در حفاظت از محیط زیست». *فصلنامه علمی پژوهشی اکویوم*: ۹ (۴)، ۴۳-۵۶.
- کریمی، الهام. (۱۴۰۱). «نقش سازمان بازرسی در حفاظت از محیط زیست». *مجله شهرداری و محیط زیست*، ۳ (۱)، ۳۲-۴۳.
- کریمی، عبدالرضا. (۱۳۹۲). «دادخواهی سبز در دیوان عدالت اداری فرصت‌ها و چالش‌ها». *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی*: ۸۱ (۲۲)، ۶۰-۴۵.
- کریمی، بهزاد. حبیبی، محمدحسن. خسروشاهی، قدرت. (۱۳۹۹). «چالش‌های طرح دعاوی زیست محیطی سمن‌ها در دیوان عدالت اداری». *فصلنامه حقوق اداری*: ۱۸۶ (۱)، ۱۳۷-۱۶۲.
- کریمی، فیروز. (۱۳۹۸). «دعاوی زیست محیطی در نظام حقوقی ایران». *مجله حقوقی دادگستری*، ۸۳ (۱۰۸)، ۲۳-۴۵.
- محمدی، علی. (۱۳۹۷). «راهکارهای تقویت هماهنگی بین‌نهادی در حفاظت از محیط زیست». *فصلنامه اکویولوژی تالش* شماره ۲، صص ۱۷۳-۱۵۷.
- میرزایی، الف. (۱۳۹۹). «حقوق بشر و محیط زیست». تهران: انتشارات دانشگاه.
- میرزایی، سید احمد. عبداللهی، افشین. (۱۳۹۷). «گسترش حق دادخواهی زیست محیطی در پرتو اصلاحات قانونی». *فصلنامه حقوق اداری* دوره ۶، شماره ۱۷، صص ۱۰۳-۱۲۴.
- میرزایی، حلال. (۱۴۰۰). «نقش قانون شکار و صید در حفاظت از حیات وحش». *فصلنامه محیط زیست و توسعه*، ۱۶ (۲)، ۷۴-۵۹.
- نیک‌شعار، راحله جوکار، عطاءالله. (۱۴۰۱). «نقش دیوان عدالت اداری در ضمانت اجرای احکام زیست محیطی در پیشگیری از آلودگی‌های نفتی و پتروشیمی». *سومین همایش ملی فقه، حقوق و علوم اسلامی حقوق، علوم اجتماعی و انسانی، روانشناسی و مشاوره*.

قوانین

قانون اساسنامه سازمان حفاظت محیط زیست مصوب (۱۳۸۰)

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب (۱۳۵۸)

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مصوب (۱۳۹۰)

قانون آیین دادرسی کیفری مصوب (۱۳۹۲)

قانون برنامه توسعه اول تا هفتم

قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری مصوب (۱۳۹۲)

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب (۱۳۷۱)

قانون حمایت از محیط بانان و جنگل بانان مصوب (۱۳۹۸)

قانون مجازات اسلامی مصوب (۱۳۹۲)

قانون مدیریت خدمات کشوری مصوب (۱۳۸۶)

قانون آیین دادرسی مدنی مصوب (۱۳۷۹)

قانون مدنی مصوب (۱۳۱۴)

قانون هوای پاک مصوب (۱۳۹۶)

Feasibility of lawsuits by citizens and non-governmental organizations in environmental lawsuits at the Administrative Court of Justice

Zahra Abbasi¹
Ahmad Montazeri^{*2}

Abstract

The progress of human societies in today's era has created the environment for the emergence of serious environmental challenges. These issues require active and wider participation from citizens and non-governmental organizations (NGOs) in the process of environmental protection and related lawsuits. In this regard, the present research entitled "Feasibility of Litigation by Citizens and Non-governmental Organizations in Environmental Lawsuits" "Administrative Justice" has analyzed the challenges and opportunities available for the effective participation of these institutions in environmental lawsuits with a descriptive-analytical method. The main purpose of the research is to identify the legal and executive capacities to facilitate the participation of citizens and citizens in environmental lawsuits, which is based on the analysis of the content of laws and regulations related to the issue of environmental litigation, and Specifically, it has been to examine the presence or absence of sufficient legal and executive frameworks to facilitate the participation of citizens and citizens in environmental litigation. Among the existing basic challenges, there are serious obstacles in the way of effective participation of citizens and citizens. Lack of sufficient awareness of environmental rights and legal restrictions of fertilizers are known as two important challenges. Bureaucratic and legal obstacles can prevent these organizations from accessing the judicial process, and this inconsistency between the laws and environmental needs of society has seriously damaged the quality of life of citizens. By increasing awareness of judicial processes, citizens can act as effective defenders of the environment Also, the strengthening of fertilizers makes these organizations better able to put pressure on environmental problems and create positive changes. In addition to these benefits, there are also disadvantages such as lack of information and additional burden on the shoulders of the Administrative Court of Justice, which may increase tensions and social disputes in addition to environmental lawsuits.

Keywords

Litigation, citizens, non-governmental organizations, environmental claims, Administrative Court of Justice.

1. Master's Degree in Law and Political Science, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran. Iran. (Corresponding author) zari007898@gmail.com

2. PhD in Public Law, Islamic Azad University, South Tehran Branch, Tehran. Iran. a.montazeri85@yahoo.com